

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

КУЛЄШОВА Карина Ігорівна

УДК [327+33](560):[(47+57)+(5-15)+(73)]”1991/2008”(043.3)

327(73:5-15)

**«ТУРЕЦЬКА МОДЕЛЬ»
ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США
НА ВЕЛИКОМУ БЛИЗЬКОМУ СХОДІ**

Спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародних відносин Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
КОВАЛЬ Ігор Миколайович,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри міжнародних відносин,
ректор.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
СКОРОХОД Юрій Степанович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин,
професор кафедри міжнародних організацій
та дипломатичної служби;

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
ПОТЕХІН Олександр Володимирович,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Головний науковий співробітник відділу теорії
та методології всесвітньої історії.

Захист дисертації відбудеться 29 травня 2015 року о 10⁰⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

Автореферат розісланий 28 квітня 2015 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

А.В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В постбіполярний період Великий Близький Схід поступово займав пріоритетне місце в глобальній стратегії США. Втручання Сполучених Штатів в процеси на ВБС за останні двадцять років відбувається у набагато більших масштабах, ніж за часів «холодної війни». Це стимулювало пошук нових підходів, які дозволили б уникати в майбутньому застосування інструментів «жорсткої сили». Сполучені Штати спробували встановити стабільність і мир в регіоні через розповсюдження демократії. В цьому контексті виникла ідея використання так званої «турецької моделі» як більш прийнятної для мусульманських країн, аніж англосаксонська модель демократії. Питання життєздатності «турецької моделі» як засобу зовнішньої політики Сполучених Штатів, а у ширшому контексті – проблема застосування «м'якої сили», а згодом «розумної сили», є актуальними, оскільки сприяння демократизації не втрачає для Вашингтону якості базового принципу. Розповсюдженість радикального ісламського фундаменталізму та інші динамічні процеси, включно зі так званою «арабською весною», не зробили сучасний регіон більш стабільним. Але для США обнадійливим є той факт, що нові політичні еліти Тунісу, Єгипту та Марокко сьогодні заявляють про бажання слідувати «турецькій моделі».

В епоху глобалізації не існує криз надто віддалених від нашої держави. Для України актуальність обраної теми дослідження зумовлена необхідністю самоідентифікації як в міжнародній системі, важливими елементами якої для нас виступають США та Туреччина, так і у вирішенні внутрішніх проблем демократизації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема даного дисертаційного дослідження має тісний зв'язок з програмами Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, що присвячені дослідженню зовнішньої політики, у межах якої автором досліджено особливості «турецької моделі» як значущого елементу системи міжнародної безпеки. Зокрема, автор дисертаційного дослідження бере участь у вивченні окремих аспектів теми ІСН ОНУ імені І.І. Мечникова «Міжнародні відносини й політика держав в умовах глобальних трансформацій: концептуальні виміри та зовнішньополітична практика» (державна реєстрація № 0107U012509), що зорієнтована на науково-аналітичне забезпечення діяльності урядових і неурядових організацій нашої країни.

Метою дисертаційного дослідження є виявлення сутності використання та об'єктивних меж застосування «турецької моделі» як інструменту зовнішньої політики США на Великому Близькому Сході.

Ця мета реалізується шляхом виконання низки дослідницьких завдань:

- 1) розглянути основні теоретичні підходи, що дозволяють адекватно дослідити роль і місце «турецької моделі» у зовнішній політиці США на Великому Близькому Сході;
- 2) проаналізувати сутність американського підходу до «турецької моделі» крізь призму критичних оцінок у турецькому політологічному дискурсі, типологізувати аргументацію опонентів «турецької моделі»;
- 3) дослідити причини та обмеження просування Вашингтоном «турецької моделі» на пострадянському просторі, роль «турецької моделі» у спробах заповнення вакууму сили, дилему «турецька» – «іранська модель»;
- 4) здійснити порівняльний аналіз іракських криз 1991 та 2003 рр., їхній вплив на «турецьку модель» в контексті американсько-турецьких відносин;
- 5) розробити авторську періодизацію еволюції «турецької моделі» та розкрити сутність кожного етапу з урахуванням факторів, що впливали на неї, її сильних та слабких сторін;
- 6) запропонувати власний прогноз щодо подальшого розвитку «турецької моделі» в середньо – та довгостроковій перспективі.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика США на Великому Близькому Сході.

Предметом дослідження є «турецька модель» як інструмент зовнішньої політики США на Великому Близькому Сході.

Під час написання даної роботи були використані загальні та спеціальні *методи*. Основним методом став метод кейс-стади, запозичений політологами-міжнародниками з соціології. Кейс-стади (окремий випадок) – це динамічне балансування між детальною описовістю і прагненням знаходити пояснення ширших закономірностей. Пояснювальна стратегія кейс-стади покликана знайти відповіді «чому», здійснити пошук причин і чинників, що впливають на ситуацію. В поданій роботі кейс-стади дозволив в рамках об'єкту – Великого Близького Сходу (36 країн) – зосередитись на окремих випадках, якими були обрані пострадянська Азія та Ірак. Вибір саме цих випадків зумовлений бажанням підкреслити різницю в підходах США до пріоритетних та другорядних – в рамках їх національних інтересів – країн. Серед інших методів можна виділити також наступні. Системний підхід дозволив провести комплексний аналіз «турецької моделі», динаміки її становлення та використання в інтересах США. За допомогою структурно-функціонального підходу досліджено функціональні характеристики «турецької моделі», її вплив на стан безпеки на глобальному, регіональному та субрегіональному рівнях, її роль у процесі створення нової архітекτονіки міждержавних взаємодій в рамках існуючих

безпекових парадигм. Критичний підхід дозволив визначити ступінь відповідності зовнішньополітичних практик США та Туреччини офіційно задекларованим принципам та цілям. Історичний метод дозволив виявити еволюцію «турецької моделі» з моменту появи передумов для її виникнення до сьогодення. Аналітичний метод дав можливість оцінити як загальні риси стратегії США у регіоні, так і дискусійні питання концептуального визначення «турецької моделі», насамперед у американській політичній думці.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на підставі опрацювання джерельно-документальної бази, досліджень та аналітичних матеріалів вітчизняних, американських і турецьких вчених вперше проведено цілісне комплексне дослідження, у якому було теоретично обґрунтовано цілі, засоби, межі використання Сполученими Штатами «турецької моделі» та виявлені її сутнісні характеристики. Зокрема:

вперше:

- системно проаналізовано роль «турецької моделі» у зовнішній політиці США в такому пріоритетному для них регіоні як Великий Близький Схід;

- виявлено спільні та відмінні риси у зовнішньополітичних стратегічних інтересах Сполучених Штатів та Туреччини, що, з одного боку, знижувало ефективність у досягненні цілей Вашингтону, а з іншого – уможливило міжнародне просування «турецької моделі»;

- запропоновано комплексний підхід до дослідження сутності «турецької моделі»; виділено її специфічні риси в контексті політичного розвитку Туреччини, внутрішні та зовнішні фактори кристалізації цієї ідеології;

- запропоновано авторську періодизацію еволюції «турецької моделі» в постбіполярний період, проаналізовано характер відносин США та Туреччини на кожному етапі, пояснено причини і наслідки переходу до наступного етапу розвитку;

- «турецьку модель» розглянуто крізь призму трьох конкретно-історичних ситуацій 90-х рр. XX – першого десятиліття XXI ст., що дозволило визначити межі її застосування в американській політиці демократизації;

- детально досліджено витоки та тенденції політики США щодо Великого Близького Сходу, що надало підстави для прогностичних оцінок американо-турецьких відносин та співвідношення застосування інструментів «твердої» та «м'якої сили» в регіоні;

удосконалено:

- методологію регіонального геополітичного аналізу з визначенням рольових функцій США, Туреччини, Іраку;

- визначення конфігурації й ступеня впливу відносин США істику глобальних і регіональних акторів на Великому Близькому Сході;
- понятійний апарат, зокрема, дано авторське тлумачення поняттям «Великий Близький Схід», «турецька модель», «іранська модель»;
- уточнені поняття «стратегічне партнерство», «модельне партнерство»;

набули подальшого розвитку:

- наукове тлумачення засад зовнішньої політики США, що виступає нерозривним цілим щодо обраного регіону дослідження, зокрема зі застосуванням ідеологем «турецької моделі»;
- дослідження реалій турецького політичного життя протягом десятиліть, без чого неможливо оцінити специфіку, сучасний стан та перспективи використання «турецької моделі» у зовнішній політиці США.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у таких сферах:

1) науково-дослідній: наукові положення, сформульовані в роботі, відкривають можливості для подальшого вивчення стратегії та тактики зовнішньої політики США, її ідеологічного забезпечення, внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливали на американську політику, перспектив демократизації південного Середземномор'я, Кавказу, Центральної Азії, американсько-турецьких відносин, геополітичних інтересів Туреччини, співробітництва та конфліктів в Чорноморському субрегіоні.

2) прикладній: практичні висновки та рекомендації з даної дисертації можуть бути використані у діяльності Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства закордонних справ України, інших органів державної влади при розробці та впровадженні зовнішньої політики України, розвитку Чорноморського співробітництва, двосторонніх відносин з США, Туреччиною, державами Великого Близького Сходу. Запропоновані наукові положення можуть також застосовуватися у навчальному процесі при викладанні курсів з історії та теорії міжнародних відносин, цивілізаційного розвитку, конфліктології, систем глобальної та регіональної безпеки.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації наукові результати та висновки належать особисто автору і є його науковим доробком.

Апробація результатів дослідження була здійснена під час участі автора у міжнародних наукових та загальноукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: на міжнародній конференції «Інформаційна безпека держави: теоретичні та практичні виміри» (Київ, 2010); 65 та 67 звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу ОНУ імені І.І. Мечникова (Одеса, 2010 та 2012); міжнародній науковій конференції «Християнство і іслам – діалог культур і цивілізацій

(Севастополь, 2011); міжвідомчій науковій конференції «Американістика у сучасній політичній науці: концептуальні та прикладні аспекти» (Київ, 2012); міжнародній науково-теоретичній конференції молодих вчених «Цветковські читання» «Південний фланг Євразії: конкуренція і співробітництво» (Київ, 2012); міжвідомчій науковій конференції «США у трансформаціях сучасного світу: гносеологічний вимір» (Київ, 2014), а також на засіданнях кафедри міжнародних відносин Інституту соціальних наук ОНУ імені І.І. Мечникова та міжвузівського наукового семінару з проблем теорії, історії і історіографії міжнародних відносин (Одеса).

Публікації. Основні аспекти дослідження відображено у 5 публікаціях дисертантки у виданнях, визнаних МОН України фаховими та 1 статті у закордонному науковому виданні, а також публікації в збірниках тез конференції.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 4 розділів, 10 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг основного тексту становить 182 сторінки. Список використаних джерел (українською, російською та англійською мовами) включає 188 найменувань (17 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито його зв'язки з науковими програмами, сформульовано мету та завдання дисертації, визначено об'єкт, предмет і методологічні засади дослідження, обґрунтовано наукову новизну роботи, показано її теоретичне та практичне значення, наведено відомості про апробацію та публікацію результатів дослідження.

Перший розділ – «Теоретико-концептуальні засади дослідження» – присвячений аналізу концепцій Великого Близького Сходу та «турецької моделі», що розроблялись як в США, так і поза ними. Таким чином, автор збудувала підвалини для формулювання концептуально-методологічної бази свого дослідження.

Зокрема, у підрозділі 1.1. «Концептуальне забезпечення стратегії США щодо Великого Близького Сходу» автор аналізує процес створення стратегічної конструкції Великого Близького Сходу (ВБС), що став довготерміновою інтелектуальною проблемою в американській політичній думці. В її розробку фундаментальний внесок зробили Генрі Кіссінджер та Збігнев Бжезинський, теоретичні доробки яких виступають як взаємодоповнюючі та неконкурентні. Перетворення наукової концепції Великого Близького Сходу на зовнішньополітичну доктрину США пов'язано з проголошенням Дж. Бушем – молодшим восени 2003 р.

«стратегії свободи» для Великого Близького Сходу. Таким чином, концепція Великого Близького Сходу складалася й еволюціонувала протягом певного періоду, при чому її інтелектуальне й доктринальне бачення розрізнялись. В практичному плані її використання обумовлювалося основними цілями США на Великому Близькому Сході.

У підрозділі 1.2. «*Регіон «Близький Схід» в сучасних політичних концепціях*» підкреслено, що коли військові стратегічні інтереси та потужності головних геополітичних акторів змінювались, то одночасно з ними змінювалось і поняття Близького Сходу. Після закінчення «холодної війни» та розпаду Радянського Союзу виникла пропозиція створити новий регіон під назвою «Великий Близький Схід» (Близький та Середній Схід). Цей новий регіон включає республіки колишнього СРСР в Центральній Азії, що саме по собі доволі точно відображає концепції безпеки та план дій винахідників даного визначення, бо передбачає контроль шляхів доступу до нафтових ресурсів Центральної Азії та одночасне підтримання контролю над ісламістами, що стали постійним джерелом занепокоєння для Сполучених Штатів та Західної Європи після подій 11 вересня 2001 р.

У підрозділі 1.3. «*Турецька модель: пошуки концептуального визначення*» автор розглядає турецьку модель розвитку як оригінальну модель поєднання ісламу та демократії, а також переходу від контрольованої державою до ринкової економіки. В дисертації «турецька модель» розглядається в контексті американської зовнішньої політики на ВБС, де США просуvalи її як зразкову модель. Для Сполучених Штатів «турецька модель» набула особливого значення після подій 11 вересня 2001 р. – в рамках війни з тероризмом, що включала зміни режимів в державах, які за визначенням Вашингтону були його потенціальним оплотом. З 2004 р., коли президент США порекомендував «турецьку модель» решті мусульманського світу в якості прикладу для наслідування, США активно починають її просування на ВБС.

У другому розділі «*Турецька модель» на пострадянському просторі*» автор детально аналізує особливості формування причин, з яких США висловили потужну підтримку «турецькій моделі» в цьому регіоні.

У підрозділі 2.1. «*Пантюркізм у зовнішньополітичній стратегії Туреччини*» дисертантка досліджує еволюцію пантюркізму як однієї з трьох основних складових спочатку османської, а потім турецької ідеології. Показано, що протягом довгого періоду його вплив на зовнішню політику Туреччини залишався обмеженим. Він збільшується в 1970-х рр., але це не стосується центрально-азійського напрямку зовнішньої політики країни. Туреччина жодним чином не намагалася розхитувати ситуацію в СРСР та заохочувати сепаратистські настрої в радянських республіках. Отже, вона виявилася неготовою до змін у пост біполярному світі.

У підрозділі 2.2. «Туреччина та тюркські пострадянські країни» показано, що після завершення «холодної війни» радянське домінування зникло на теренах величезного регіону від Адріатики до Китаю, отже, він потенційно став відкритим для турецького впливу. Після того, як перша хвиля ентузіазму стосовно експорту «турецької моделі» вляглася, стикнувшись з жорсткими політичними та економічними реаліями, Туреччина не намагалася розповсюджувати свій вплив на тюркські республіки діючи самостійно, а тільки разом з США та через міжнародні організації. Вже на початку 1990-х рр. розбіжності між тюркськими державами стали перешкодою для ефективного розвитку їх відносин з Туреччиною. Анкара була змушена розробити конкретну політику для регулювання стосунків з кожною з цих держав. Дуже скоро стало зрозуміло, що Туреччина потребує підтримки США у своїх заходах щодо нових тюркських країн.

У підрозділі 2.3. «Роль США у просуванні «турецької моделі» на пострадянському просторі» показані причини зацікавленості США у турецькій моделі розвитку. Серед них – страх перед ісламом, присутність Ірану, його географічна, культурна та історична близькість та побоювання того, що нові незалежні республіки можуть потрапити в сферу впливу Ірану. Показано, що «турецька модель» розглядалась Сполученими Штатами як важливий інструмент, за допомогою якого можна було заповнити вакуум сили в регіоні. Але з середини 90-х рр. інтерес США до просування «турецької моделі» на пострадянському просторі впав. США поводитися так, ніби вплив на колишній радянській території був майже законним і невід’ємним правом РФ. Щодо Ірану, то він попри побоювання США, мав дуже обмежений вплив на новостворені тюркські республіки. Відповідно для США, завдяки прагматичній політиці Ірану, на довгий час відпала основна причина підтримувати «турецьку модель» на пострадянському просторі.

В третьому розділі «Турецька модель» на Великому Близькому Сході у 90-х рр. XX ст.» детально досліджується еволюція «турецької моделі» в контексті відносин США та Туреччини з країнами Близького Сходу, особливо з Іраком.

У підрозділі 3.1. «Передумови активізації політики Туреччини на Близькому Сході» досліджується активна політика Туреччини щодо країн Близького Сходу в 1980-х рр., що дозволило їй запропонувати їм власну модель розвитку. Є всі підстави вважати президента Тургуту Озала не тільки автором сучасного варіанта турецької моделі розвитку (модернізація, демократія, іслам, ринок), але й політиком, який стимулював в 1990-ті рр. інтерес до цієї ідеї в США, хоч би сама ідея була поступово американцями переосмислена.

У підрозділі 3.2. «Турецька модель» на Близькому Сході в контексті взаємодії зовнішніх та внутрішніх чинників політики США та Туреччини» показано, що в Туреччині період від Т. Озала до Р.Т. Ердогана був одним з найбільш складних з точки зору завдань, що стояли перед країною й тих змін, що дійсно відбулися. З 1991 р. зміни у внутрішній політиці Туреччини почали впливати на її зовнішню політику. Криза в Затоці продемонструвала класичну дилему «турецької моделі» в її турецькому розумінні – проблему узгодження внутрішнього та зовнішнього політичного тиску. Незважаючи на всі розчарування внутрішньої політики, тривалу невизначеність у відносинах з Брюсселем та курдську проблему, наприкінці 1990-х рр. відносини Туреччини зі Сполученими Штатами можна назвати кращими часами для «турецької моделі» у її вашингтонській редакції. Адміністрація Б. Клінтона підтримувала заяву Туреччини на вступ в ЄС і явно цінувала потенційну роль «турецької моделі» на Близькому Сході, Балканах та навіть Кавказі. Міць цього союзу була продемонстрована в 1999 р., коли президент Клінтон звернувся до турецького парламенту. Візит Б. Клінтона позначив найвищу точку у союзних відносинах двох держав та апогей американської підтримки «турецької моделі».

В четвертому розділі «Реконструкція «турецької моделі» в контексті війни з тероризмом Дж. Буша – молодшого» досліджується місце «турецької моделі» у зовнішньополітичних пріоритетах адміністрації Буша, зокрема в його політиці щодо Іраку.

У підрозділі 4.1. «Іракська проблема у взаємовідносинах США та Туреччини» доведено, що відмова турецького парламенту 1 березня 2003 р. ухвалити рішення про відкриття Північного фронту призвела до того, що «турецька модель» тимчасово зникає з політичного лексикону Вашингтону, вплив Анкари на події в Іраку став мінімальним, а напруга у відносинах з Вашингтоном зросла до критичної точки. Від Туреччини вимагали занадто за право називатись «модельним партнером». США попросили дозволу на перебування значних американських сил на турецькій території, що було неприйнятним для більшості турків. В 2003 р. турецький парламент опинився перед набагато більш амбіційною, суперечливою і потенційно небезпечною ситуацією, ніж у 1991 р. Отже, очевидно в 2003 р. уряд США напружив партнерство до крайньої межі.

У підрозділі 4.2. «США та Туреччина після війни в Іраку: нові тенденції для двосторонніх та регіональних відносин» проаналізовано наслідки невдачі впровадження «турецької моделі» в Іраку для двосторонніх відносин США та Туреччини в контексті подальших змін в регіоні ВБС. Після військової операції в Іраку було зроблено чимало спроб відновити її життєздатність, але до кінця терміну Буша не вдалося подолати недовіру з обох боків, яка досягла найвищої точки наприкінці 2004 р. Ситуація почала

дещо змінюватись на краще після початку політичної реконструкції Іраку. В Туреччині зрозуміли, що можна відіграти позитивну роль в майбутньому цієї держави, а прірва між турецькою та американською політикою почала потрохи звужуватись. Американське бачення «модельного партнерства» було зруйновано небажанням Анкари підтримати додаткові санкції проти Ірану та напругою у відносинах із Ізраїлем, що зростала. З середини нульових років ХХІ ст. регіональні актори Великого Близького Сходу, за винятком Ізраїлю й Саудівської Аравії, прагнули балансу сил, в якому присутність США була б якомога меншою. Союз США та Туреччини серйозно постраждав, що зробило майбутнє «турецької моделі» невизначеним.

ВИСНОВКИ

В ході дисертаційного дослідження, проведеного у відповідності до поставлених завдань, автор дійшов таких висновків.

1. Стратегія США стосовно Великого Близького Сходу розглядалася американськими теоретиками у трьох варіантах відповідно до ступеню активності США.

Перша – це стратегія, обмежена захистом життєво важливих національних інтересів США. Вона вимагає підтримки двох цілей найвищої пріоритетності: ліквідації небезпечних загроз та захисту ключових союзників, а також доступу до нафти Перської затоки. Цю стратегію можна назвати обмеженою жорстким контролем над витратами США, спрямованою на досягнення тільки найголовніших цілей.

Друга стратегія є ширшою, вона спрямована на захист основних інтересів та просування регіональної безпеки та стабільності. Окрім заходів з першої стратегії, вона включає інтенсивні зусилля, спрямовані на зміцнення дипломатичних зв'язків США в регіоні, укріплення багатонаціональної співпраці та врегулювання локальних конфліктів.

Третій, найбільш амбіційний варіант – це стратегія, що передбачає захист інтересів США, просування безпеки та прискорення розвитку. Вона передбачає набагато більш ідеалістичні цілі – просування демократії та стимулювання економічного розвитку шляхом впровадження ринкової економіки. «Турецька модель» вписується в третю стратегію й, що важливо для розуміння її сприйняття в США, є вкоріненою в вільсоніанській традиції американського політичного ідеалізму. «Турецька модель», як прояв «м'якої сили», не може підпорядковуватися традиційним західним підходам у розумінні пріоритету безпеки. Практика показала, що вона дійсно має майбутнє, але тільки у випадку, якщо вона буде органічною, тобто вільно обраною за взірць народами країн ВБС, а не нав'язаною ззовні, навіть якщо ініціатори її розповсюдження виходять з міркувань встановлення міцного миру.

2. США сформулювали просту ідеологему щодо можливої ролі Туреччини як моделі розвитку країн Великого Близького Сходу: Туреччина є зразком вдалого поєднання ісламу та демократії, а також переходу від контрольованої державою до ринкової економіки.

Недостатність запропонованої формули викликала в Туреччині інтенсивні суперечки з приводу її значення для країни, зокрема висловлювалися сумніви, чи дійсно Сполучені Штати мають намір покласти цю роль на Туреччину. Кемалісти, включаючи світську правлячу верхівку, скептично поставились до ролі «моделі». Вони були занепокоєні тим, що ця ідея може бути спрямована не на зміцнення світськості, яка, з їх точки зору, була найважливішим елементом «турецької моделі», а на посилення ролі ісламу в турецькій політиці. Негативні наслідки для регіональної ідентичності Туреччини вбачалися в тому, що виконання відведеної Вашингтоном ролі не стільки посилить вплив Туреччини на Великий Близький Схід, скільки протиставить її Європі, інтегрованою частиною якої Анкара прагнула стати.

Аргументацію опонентів «турецької моделі» у турецькому політологічному дискурсі можна умовно звести до кількох головних напрямів критики. По-перше, досвід Туреччини у реформуванні є унікальним, його не можна екстраполювати на інші держави, що багато в чому пояснюється світськістю Туреччини, унікальними взаєминами між політикою та релігією. По-друге, при обґрунтовуванні причин, через які Туреччина не може бути «моделлю», згадуються невирішені проблеми, з якими вона стикнулася на шляху демократизації. Недосконалість внутрішньої політико-правової системи втілюється в ускладненнях, котрі Туреччина досі має з політичними ісламістами, курдськими націоналістами, представниками інших національних меншин. По-третє, традиційні проблеми відносин Туреччини з Великим Близьким Сходом, особливо з арабським світом, розглядаються як істотна перешкода для виконання ролі «моделі». По-четверте, існує думка, що історичні зв'язки Туреччини із Заходом, особливо інституційні, роблять її унікальною країною, єдиною в своєму роді. При цьому нагадується про членство Туреччини в НАТО, Раді Європи, ОБСЄ. Пильна увага з боку Європейського Союзу та країн-членів ЄС мала важливий вплив на трансформацію країни.

Але саме тому американський підхід до «турецької моделі» був суто прагматичним; Вашингтон намагався використовувати спрощений варіант «турецької моделі» для досягнення своїх стратегічних цілей в регіоні. Зусиллями Сполучених Штатів демократизація перетворилась на ключовий елемент «турецької моделі», оскільки на Великому Близькому Сході (та і у решті мусульманського світу) неможливо знайти аналогічні Туреччині приклади.

3. США просуvalи «турецьку модель» у тюркських республіках на пострадянському просторі з декількох причин. По-перше, західні стратеги дійшли висновку, що з розпадом СРСР в Центральній Азії утворився вакуум сили, Росія не в змозі контролювати колишню радянську територію та полишила регіон. Отже, хтось мав заповнити цю порожнину; Туреччина та Іран розцінювалися як потенційні суперники. Іран являв собою антизахідний ісламський фундаменталістський режим, а Туреччина – світський, демократичний, ринковий, отже, досить наближений до західного. По-друге, хоча західна демократія є прообразом «турецької моделі», США підтримали цю модель, замість того, щоб просувати західні зразки, виходячи з того, що населення країн Центральної Азії мало тюркське походження й навіть комунізм не знищив тюркську ідентичність і культурні традиції. Турецький перехід від монархії до напівдиктатури, далі до багатопартійної системи розглядався як найзручніший шлях для політичного розвитку нових республік. По-третє, після розпаду СРСР нові тюркські країни мали реформувати свою централізовану економіку; для проведення трансформацій їм була потрібна модель. В цьому сенсі турецький досвід економічних перетворень 1980-х рр. був успішним прикладом.

В 1992 р., проаналізувавши обстановку в нових державах, Захід почав сприяти перетворенням в них. Але не минуло двох років як США практично припинили просування «турецької моделі» на пострадянському просторі. Вашингтон переглянув оцінку стану справ в регіоні: Іран дійсно мав деякі геостратегічні переваги, але в той же час демонстрував серйозні слабкості. Тегеран шукав можливих шляхів співпраці в економічній сфері, щоб подолати нав'язану Заходом ізоляцію. Це стало неочікуваним для США, оскільки вони сприяли просуванню «турецької моделі» саме як ідеологічної протиположності «іранській моделі». Крім того, впровадження «турецької моделі» могло мати небажані для США побічні наслідки, оскільки деякі елементи турецької політики та заяви турецьких посадовців свідчили про небезпеку розвитку пантюркізму. Нарешті, просуванню «турецької моделі» в цьому регіоні шкодили внутрішні турецькі негаразди, насамперед курдська проблема. Наслідки внутрішніх політичних криз негативно відбилися на ставленні і США, і тюркських республік до «турецької моделі».

4. У постбіполярну епоху бачення Великого Близького Сходу і його перспектив залишалося сфокусованим на військово-політичних питаннях, що підтверджується політикою США щодо Іраку перед і після війни в Перській затоці 1991 р., бомбардуваннями 1998-1999 рр., спрямованими на примус Іраку до співпраці з ООН і набуття можливості проводити інспекції для виявлення програми з виготовлення зброї масового знищення. Після атак 11 вересня 2001 р. в заявах політиків США поступово відбулись

істотні зміни: відтепер вони декларували свої зобов'язання у просуванні демократії на Великому Близькому Сході як засіб боротьби з загрозами тероризму та збройного масового знищення. Саме в цей час остаточно складається ідея «турецької моделі» як «м'якої сили», що є багато привабливішою за «тверду» військову.

Порівняння криз 1991 р. та 2003 р., пов'язаних з військовими операціями США проти Іраку, дозволяє визначити різницю між ними. Війна в Затоці 1991 р. мала перед собою чітку ціль – вигнати з Кувейту іракські війська. Президенти Дж. Буш – старший та Т. Озал могли сподіватися, що поразка в Кувейті призведе до військового перевороту і усунення від влади С. Хусейна його власною армією, але ця мета не фігурувала серед відкрито проголошених. «Турецька модель» мала служити тільки дороговказом для антисаддамівської опозиції; Вашингтон розраховував на її привабливість у невизначеній перспективі. Урок 2003 р. полягав в тому, що Вашингтон не може розраховувати на Туреччину в просуванні своєї військової сили на Великому Близькому Сході. Тому турецько-американська співпраця повинна будуватися на «м'якій» силі на кшталт «Близькосхідної ініціативи». В той же час американські політики шукали засоби надати поштовх ізразільсько-палестинському мирному процесу презентацією нової «дорожньої карти». Мирний процес, що почався після війни в Затоці 1991 р., практично зупинився наприкінці 90-х рр. через те, що бачення регіональної безпеки Сполученими Штатами та державами регіону кардинально відрізнялось. Туреччина могла досягти кращих результатів, просуваючи з власної ініціативи тезу про те, що Близькому Сходу потрібне демократичне управління, аніж в ролі молодшого партнера США.

5. «Турецька модель» є одною з тих зовнішньополітичних стратегій США, що мають досить довгу еволюцію. Умовно можна виділити три етапи.

Перший етап – 1990-ті рр., коли вперше «турецька модель» була застосована в політиці США на пострадянському просторі. Основним фактором, що вплинув на вибір тюркських республік, був російський. Після розпаду СРСР Росія настільки глибоко занурилася в свої внутрішні негаразди, що Сполучені Штати помилково вирішили: вона більше не намагатиметься повернути собі контроль над колишніми радянськими територіями. Тому короткий час йшлося про вакуум сили, який утворився в регіоні після падіння Радянського Союзу. Однак вже 1993 р. Росія відверто заявила про своє прагнення відновити контроль над колишньою радянською територією через особливі відносини з «близьким зарубіжжям». Ця політика базувалася на тезах про існування певних економічних причин, з яких російська економіка залежала від інших республік (і навпаки), а також мотивів безпеки. Розселення в країнах регіону мільйонів етнічних росіян

надавало приводи для втручання Москви з метою захисту їх громадянських прав. В 1994 р. Росія підписала кілька угод з тюркськими республіками і в регіоні знову було розміщено російські бази. Всупереч очікуванням Туреччини, США не опиралися російській політиці в «близькому зарубіжжі». Західне потурання російській політиці в тюркських республіках неминуче обмежило розповсюдженню в них «турецької моделі», оскільки ці дві концепції були несумісними.

Другий етап – специфікація «турецької моделі» стосовно «Великого Близького Сходу» як такого. Етап займає 2003-2008 рр., коли вже склалася доктрина «Великого Близького Сходу» й коли мала місце спроба втілення «турецької моделі» в Іраку. Основним фактором, що впливав на розвиток моделі, стало перенапруження у відносинах США та Туреччини. Силова політика США відкинула рівень партнерства далеко назад. Однак, Америка все ще була зацікавлена у тому, щоб продовжувати демонструвати світу: мусульманська держава здатна бути демократичною, світською, ринковою і мати добрі відносини зі США. Так само і з турецького боку залишалася впливовою точка зору, за якою Туреччина та США потребують міцних двосторонніх відносин, які ґрунтувались би на повазі та бажанні залишити минуле у минулому, й працювати разом, враховуючи існуючі обмеження у розповсюдженні «турецької моделі». Це вело в напрямку багатостороннього партнерства, в якому брали б участь Європейський Союз та провідні країни регіону.

Третій етап почався з радикальних політичних змін в мусульманському світі, зокрема, з «арабської весни». Він відрізняється ще одною зміною «цільової групи» США й стосується модернізації «турецької моделі» для пореволюційних країн. Якнайменш мова йде про Туніс, Єгипет та Марокко, але список в майбутньому може бути розширений. Оскільки цей етап тільки почався, а за змістом й наслідками може бути предметом окремого дослідження, в поданій праці він не характеризується.

6. Перспективи «турецької моделі» та й власне турецько-американське партнерство сильно постраждали під час подій в Іраку, але обидві держави отримали більш чітке представлення про рамки своїх можливостей. Туреччина усвідомила, що її власна спроможність впливати на політику США є дуже обмеженою. США, в свою чергу, зрозуміли, що вони не можуть розраховувати на беззастережну турецьку підтримку у всіх ситуаціях.

Спрощений експортний варіант «турецької моделі» залишатиметься інструментом зовнішньої політики США, які роблять акцент тільки на одній (демократичній) складовій цієї моделі. Сфера її використання обмежена здатністю наголошувати на деяких доцільних для запозичення принципах та переорієнтовувати деякі держави на Захід.

Перебування при владі партії «Справедливість і розвиток» можна розглядати як певний здобуток «турецької моделі», оскільки воно продемонструвало примирення партії, що мала ісламістське коріння, із світськістю та демократією. Туреччина чимало зробила, щоб примирити іслам із сучасністю, ринковою економікою і навіть з демократією. В більш віддаленому майбутньому, якщо Туреччині вдасться створити зрілу демократію, нове розуміння світськості, за якого надається свобода меншинам, якщо центр буде привабливим для усіх регіонів країни, успішна «турецька модель», вірогідно, зможе привабити більше ісламських країн і послужити майбутньому миру та співпраці на ВБС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті, опубліковані в фахових виданнях:

1. Кулешова К.І. Вплив турецької моделі зовнішньої політики на політику держав пострадянського простору / К.І. Кулешова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2010. – Вип. 93. – Ч. 1. – С. 151-160.
2. Кулешова К.І. Дилеми турецької моделі в політиці США / К.І. Кулешова // Вісник ОНУ. Серія: Соціологія. Політичні науки. – 2010. – Вип. 7. – Т. 5. – С. 179-188.
3. Кулешова К.І. Турецька модель в конкуренції парадигм близькосхідної регіональної безпеки / К.І. Кулешова // Вісник ОНУ. Серія: Соціологія. Політичні науки. – 2010. – Вип. 14. – Т. 15. – С. 191-202.
4. Кулешова К.І. Концепт турецької моделі як знаряддя зовнішньої та безпекової політики США / К.І. Кулешова // Політологічний вісник. – К., 2011. – № 51. – С. 334-341.
5. Кулешова К.І. До питання про визначення турецької моделі / К.І. Кулешова // Вісник ОНУ. Серія: Соціологія. Політичні науки. – 2011. – Вип. 8. – Т. 16. – С. 180-192.

Публікації в інших наукових виданнях

6. Кулешова К.І. К вопросу о распространении Вашингтоном турецкой модели на Ирак / К.И. Кулешова // Актуальные проблемы современности. – Караганда (Казахстан), 2014. – № 3 (5). – С. 74-78.

Тези виступів доповідей на наукових конференціях

7. Кулешова К.І. Турецька модель в глобальній антикризовій стратегії США / К.І. Кулешова // Матеріали міжнародної наукової конференції «Кризовий розвиток чи антикризові тенденції». – К.: ICEMB, 2011. – С. 122-131.

8. Кулешова К.І. До питання про вплив підходів Туреччини до врегулювання регіональних конфліктів на американсько-турецькі відносини / К.І. Кулешова // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Європейська інтеграція. Історія, сьогодення, перспективи». – Громад. орг. «Інститут суспільних ініціатив». – Львів: ФОП Зеленкевич Л. П., 2015. – С.58.

АНОТАЦІЯ

Кулешова К.І. «Турецька модель» як інструмент зовнішньої політики США на Великому Близькому Сході. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук зі спеціальності 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2015.

В дисертації здійснено комплексний аналіз еволюції «турецької моделі» як інструменту зовнішньої політики США на Великому Близькому Сході, виявлено сутність її використання та об'єктивних меж застосування. Проаналізовано процес створення стратегічної конструкції Великого Близького Сходу (ВБС), що став довготерміновою інтелектуальною проблемою американській політичній думці (Г.Кіссінджер, З.Бжезінський). Перетворення наукової концепції ВБС на зовнішньополітичну доктрину США пов'язано з проголошенням Дж. Бушем – молодшим в 2003 р. «стратегії свободи» для ВБС. В практичному плані використання концепції обумовлювалося цілями США, у тому числі сприяння демократизації заради стабільності й безпеки в регіоні. Турецька модель розвитку складалась протягом десятиліть, але в дисертації «турецька модель» розглядалася виключно в контексті американської зовнішньої політики на ВБС. З середини 90-х рр. інтерес США до просування «турецької моделі» на пострадянському просторі впав завдяки прагматичній політиці Ірану. Невдачею була й спроба її впровадження в Іраку. До кінця терміну Буша не вдалося подолати недовіру з обох боків, яка досягла найвищої точки наприкінці 2004 р. Уряд партії «Справедливість і розвиток» висловився проти трактування «турецької моделі» у вузькому сенсі цього поняття, тобто, тільки як специфічного інструменту зовнішньої політики США. Стратегічне партнерство цих країн серйозно постраждало, що зробило майбутнє «турецької моделі» невизначеним.

Ключові слова: «турецька модель», США, зовнішня політика, Великий Близький Схід, стратегічне партнерство.

АННОТАЦИЯ

Кулешова К.И. «Турецкая модель» как инструмент внешней политики США на Большом Ближнем Востоке. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Одеса, 2015.

В диссертации проведен комплексный анализ эволюции «турецкой модели» как инструмента внешней политики США на Большом Ближнем Востоке, выявлена сущность ее использования и объективных границ применения.

Проанализирован процесс создания стратегической конструкции Большого Ближнего Востока (ББВ), который стал долгосрочной интеллектуальной проблемой в американской политической мысли (Г.Киссинджер, З. Бжезинский). Превращение научной концепции ББВ во внешнеполитическую доктрину США связано с провозглашением Дж. Бушем – младшим в 2003 г. «стратегии свободы» для ББВ. В практическом плане использование концепции обуславливалось целями США, в том числе продвижению демократизации ради стабильности и безопасности в регионе. Турецкая модель развития складывалась на протяжении десятилетий, но в диссертации «турецкая модель» рассматривалась исключительно в контексте американской внешней политики на ББВ. Американский подход к «турецкой модели» был сугубо прагматическим; Вашингтон старался использовать упрощенный вариант «турецкой модели» для достижения своих стратегических целей в регионе. Усилиями Соединенных Штатов демократизация превратилась в ключевой элемент «турецкой модели», поскольку на Большом Ближнем Востоке (да и в целом в мусульманском мире) невозможно найти аналогичные Турции примеры.

Турция и Иран расценивались как потенциальные соперники. Иран представлял собой антизападный исламский фундаменталистский режим, а Турция – светский, демократический, рыночный, приближенный к западному. С середины 1990-х гг. интерес США к продвижению «турецкой модели» на постсоветском пространстве упал благодаря прагматичной политике Ирана. Неудачей была и попытка ее применения в Ираке. До конца срока президентства Буша не удалось преодолеть недоверие с обеих сторон, которое достигло наивысшей точки в конце 2004 г.

Перспективы «турецкой модели» да и собственно турецко-американское партнерство сильно пострадали во время событий в Ираке, но оба государства получили более четкое представление о рамках своих

возможностей. Турция осознала, что ее собственная способность влиять на политике США является ограниченной. США, в свою очередь, поняли, что они не могут рассчитывать на безоговорочную турецкую поддержку во всех ситуациях.

Упрощенный экспортный вариант «турецкой модели» будет оставаться инструментом внешней политики США, которые делают акцент только на одной (демократической) составляющей этой модели. Сфера ее использования ограничена акцентированием на некоторых целесообразных для заимствования принципах и способностью переориентации некоторых государств на Запад. В более общем плане опыт современной Турции способен служить подтверждением того, что исламские движения в принципе можно умиротворить с помощью демократии.

Турецко-американское сотрудничество должно строиться на «мягкой» силе («Ближневосточная инициатива»). Мирный процесс, который начался после войны в Заливе 1991 г., практически остановился в конце 1990-х гг. так как видение региональной безопасности Соединенными Штатами и государствами региона кардинально отличалось. Турция могла достичь лучших результатов, продвигая по собственной инициативе тезис о том, что Ближнему Востоку нужно демократическое управление, скорее, чем в роли младшего партнера США. Правительство партии «Справедливость и развитие» против трактовки «турецкой модели» в узком смысле этого понятия, то есть как специфического инструмента внешней политики США. Стратегическое партнерство этих стран серьезно пострадало, что сделало будущее «турецкой модели» неопределенным.

Ключевые слова: «турецкая модель», США, внешняя политика, Большой Ближний Восток, стратегическое партнерство.

SUMMARY

Kuleshova K. “Turkish model” as an Instrument of Foreign Policy of the USA in the Greater Middle East. – Manuscript.

Thesis for the academic degree of Candidate of Sciences in Political Studies. Specialization 23.00.04 – Political Problems of the International Systems and Global Development. – National University “Odessa Law Academy”. – Odessa, 2015.

The thesis presents a complex analysis of the “Turkish model” evolution as an instrument of foreign policy of the USA in the Greater Middle East, detected the essence of its use. The process of establishment of the strategic construction of the Greater Middle East (GME) has become the long-term intellectual problem in American political thinking (Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski). Transformation of scientific conception of GME into the US foreign

policy doctrine is connected with the declaration by George Bush Junior in 2003 of the “forward strategy of freedom” for GME. In practice the use of the conception was stipulated by the goals of the USA including the assistance in democracy for the stability and security in the region. The Turkish model of development has been forming within the decades but as for the present thesis the “Turkish model” considered exceptionally in the context of American foreign policy in the Greater Middle East. Since the middle of the 1990s the interests of the USA towards the promotion of the “Turkish Model” in the post-Soviet area decrease because of the pragmatic policy of Iran. The failure was the attempt of the promotion of the “Turkish Model” in Iraq. Mistrust between the USA and Turkey reached its highest point at the end of 2004. The government of the party “Justice and Development” expressed itself against the interpretation of the “Turkish model” in narrow sense of this conception that is only as a specific instrument of the US foreign policy. The strategic partnership of these countries suffered seriously that made the future of the “Turkish model” undetermined.

Key words: “Turkish model”, the USA, foreign policy, the Greater Middle East, strategic partnership.